Wąsek, D., i Gilski, M. (red.). (2026). *Leksykon polskich apologetów i teologów fundamentalnych*. Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, s. 55–68.
https://doi.org/10.15633/9788383701769.04

Piotr Wysz z Radolina

Wojciech Baran
wojciech.baran@upjp2.edu.pl https://orcid.org/0000-0002-3049-0050
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie https://ror.org/0583g9182

Kontekst biograficzno-bibliograficzny

Piotr Wysz z Radolina (około 1354–1414), herbu Leszczyc, pochodził z pogranicza Kujaw i Wielkopolski. Studiował filozofię w Pradze, a następnie prawo – najpierw w Pradze, a potem także w Padwie, gdzie pełnił funkcję rektora nacji ultramontańskiej. W 1385 roku uzyskał w Padwie licencjat z prawa kanonicznego, a w roku 1386 – doktorat z prawa kanonicznego, później zaś również z prawa rzymskiego. Po zakończeniu studiów zagranicznych działał zarówno na dworze króla Polski, jak i w dyplomacji papieskiej. W latach 1393 i 1404 występował w imieniu Królestwa Polskiego w pertraktacjach z Zakonem Krzyżackim. Jako dyplomata papieski wielokrotnie reprezentował interesy biskupa Rzymu w Polsce. W 1391 roku został kanclerzem dworu królowej Jadwigi [Gębarowicz, 1965: 15–84], a w 1392 roku otrzymał nominację na biskupa krakowskiego [Ożóg, 1997; Włoch, 2008]. Zwołał kilka synodów diecezjalnych, m.in. w 1392, 1394 i 1408 roku, wzywając do odnowy moralnej kleru [Ulanowski, 1889: 1–20; *Statuta dyocesis Cracoviensis*]. Troszczył się o kult w katedrze wawelskiej i w 1393 roku namówił królową Jadwigę do założenia kolegium psałterzystów we wspomnianej katedrze. W 1397 roku doszło do wydarzenia przełomowego dla historii polskiej teologii – erygowania przez papieża Bonifacego IX wydziału teologicznego w Krakowie [Graff, 2024]. W 1399 roku Wysz przekonał Jadwigę, by przekazała swoje kosztowności na rzecz odnowionego Uniwersytetu, i jako egzekutor jej testamentu

dopełnił realizacji jej woli. Niedługo potem jako kanclerz Uniwersytetu inkorporował do niego pięć prebend kościelnych. W 1412 roku z inicjatywy Jagiełły papież Jan XXIII przeniósł Wysza na biskupstwo w Poznaniu [Fałkowski, 2017; Kaleta, 2018; Knapek, 2013], gdzie zmarł w 1414 roku [Kijak, 1933; Trawkowski, 1981; Seńko, 1995: 7–8, 287–321 (wykaz źródeł mówiących o życiu Wysza)].

Wysz żył w trudnym okresie dziejów Kościoła. Urodził się jeszcze w czasie tzw. niewoli awiniońskiej, a już jako dorosły człowiek był świadkiem wielkiej schizmy zachodniej oraz równoczesnych rządów dwóch papieży – w Rzymie i w Awinionie – od 1378 roku. W 1409 roku kardynałowie zwołali sobór reformacyjny w Pizie, którego celem było zakończenie schizmy. Wysz uczestniczył w nim jako reprezentant króla Władysława Jagiełły oraz Uniwersytetu Krakowskiego. Sobór pizański, zamiast rozwiązać konflikt, jeszcze bardziej go pogłębił – jego efektem był wybór trzeciego papieża, reprezentującego tzw. obediencję pizańską, który rozpoczął rywalizację z papieżami rezydującymi w Rzymie i Awinionie. W ostatnich latach życia, 1409–1414, Wysz był więc świadkiem narastającego kryzysu i jednoczesnych rządów trzech papieży. Zmarł, podobnie jak Mateusz z Krakowa, nie doczekawszy zakończenia wielkiej schizmy zachodniej.

Na tle tych istotnych wydarzeń w dziejach Kościoła Wysz opracował w czasie pontyfikatu rzymskiego papieża Bonifacego IX (1389–1404) [Kałuża, 1997] dzieło pt. *Speculum aureum de titulis beneficiorum ecclesiasticorum*, „Złote zwierciadło", w którym autor wzywał do reformy Kościoła „w głowie i w członkach" [Heimpel, 1974: 31–39; Jan Falkenberg, 1975; Kałuża, 1977: 162–163; Markowski, 1994; Seńko, 1995: 62–67; Seńko, 2001: 193–198]. Dzieło to, obok traktatu innego polskiego teologa Mateusza z Krakowa († 1410) pt. *De praxi Romanae Curiae*, stanowi świadectwo polskiej myśli reformatorskiej na początku XV wieku. *Speculum aureum* cieszyło się dużą poczytnością wśród współczesnych, o czym świadczy aż 31 zachowanych do dziś XV-wiecznych przekazów rękopiśmiennych. Traktat był także przywoływany przez ówczesnych teologów, m.in. Mikołaja z Drezna († około 1417), Andrzeja Gałkę z Dobczyna († post 1451) czy Jakuba z Paradyża († 1465). Utwór Wysza pozostawał w obiegu także w czasach nowożytnych, czego dowodzą cztery wydania starodruczne z 1555, 1614, 1690 i 1761 roku [wykaz zob. Seńko, 1995: 11–34]. Oprócz tego najważniejszego dzieła Wysz napisał także dwa mniejsze utwory: *De reformatione ecclesiae tam in membris quam in capite petuntur infrascripta per synodum in Pisis* oraz *Quaestiones factae per magistrum Stephanum et Petrum episcopum Cracoviensem*, wydane wraz z mistrzem Stefanem, najprawdopodobniej Mladotą [Seńko, 1995: 247–253]. Mieczysław Markowski

utożsamił Piotra Wysza ze studiującym w Erfurcie Piotrem Polakiem i przypisał Wyszowi dzieła Piotra Polaka z zakresu filozofii [Markowski, 1992a; 1992b; 1993; 1995a; 1995b; 2004]. Teza ta została jednak zakwestionowana przez Zdzisława Kuksewicza [1994; 2000] i Zenona Kałużę [1994].

Warsztat apologety

Piotr Wysz prezentuje swój warsztat apologetyczny przede wszystkim w dziele *Speculum aureum*. We wstępie myśliciel stwierdza, że w swojej argumentacji będzie posługiwał się trzema podstawowymi narzędziami: autorytetem Pisma Świętego, naturalnym rozumem i prawem kanonicznym w celu wyrwania z korzeniami przyczyn upadku obyczajów w Kurii Rzymskiej[1] [*Speculum aureum*: Prohemium]. Rzeczywiście, analiza całego *Speculum*, a zwłaszcza jego drugiej części, wskazuje, że dzieło to stanowi nie tylko wyraz wysokiego poziomu kultury intelektualnej Wysza, przejawiającej się w biegłej znajomości Pisma Świętego, dzieł Ojców Kościoła i Arystotelesa, ale jest także demonstracją jego rozległej erudycji w literaturze kanonistycznej. Autor bowiem swobodnie posługuje się *Dekretem* Gracjana, *Dekretałami* Grzegorza IX wraz z glosami takich kanonistów jak Jan Teutonik († 1252), Bernard z Parmy (*Glossator*, † 1266) czy Jan od Andrzeja († 1348) oraz komentarzami m.in. Huguccia († 1210), Enrico Segusio (*Hostiensis*, † 1271), Rajmunda z Penyafortu († 1275), Wilhelma Duranda († 1296) czy Jana z Legnano († 1383) [*Speculum aureum*: I, 9; Kałuża, 1980: 214–215]. Wysz jawi się jako dojrzały kanonista, który, znając opinię uznanych autorytetów, nie waha się wejść z nimi także w merytoryczną polemikę (zwłaszcza druga część *Speculum…*). Choć krakowski kanonista stosunkowo rzadko odwołuje się do Ojców Kościoła takich jak Grzegorz Wielki czy Augustyn oraz sporadycznie sięga do Piotra Lombarda, Bernarda z Clairvaux czy Tomasza z Akwinu, to w kwestiach przez siebie podejmowanych zna stanowiska przywoływanych autorytetów. Kluczowym kryterium wartości argumentu jest dla Wysza powszechna zgoda uczonych, zgodność z prawym rozumem oraz zgodność z prawem: *Ita secundum communem doctorum et verum intellectum et per multa iura approbatum* [*Speculum aureum*: I, 7], co całkowicie wpisuje się w paradygmat wartości argumentacyjnej twierdzeń teologicznych w XV wieku.

1 „Conabor machina triplici, scilicet auctoritate sacrae scripturae, ratione naturali et iure canonico dirigente Domino contenere, evellere et radicitus extirpare".

Biskup krakowski dedykuje swoje dzieło kardynałom, biskupom, dostojnikom kościelnym i członkom Kurii Rzymskiej z zamiarem poruszenia ich serc i wzbudzenia wyrzutów sumienia (*pro affectu et dolore*) [*Speculum aureum*: Prohemium]. Ówczesną schizmę kościelną porównuje w wymowny sposób do śmiercionośnej zarazy dusz (*pestis mortificans animas*) [*Speculum aureum*: Prohemium], co jest szczególnie trafne w kontekście nawracających epidemii dżumy w Europie u schyłku średniowiecza. Wysz dostrzega, że choć upadek obyczajów w Kurii Rzymskiej jest powszechnie znany, to nikt nie odważa się piętnować go w sposób otwarty: „wszyscy bowiem szepczą, ale nikt nie krzyczy" (*omnes quidem de hoc murmurant, nullus clamat*) [*Speculum aureum*: Prohemium]. Wyraża jednak nadzieję, że jego głos krytyki nie pozostanie odosobniony, lecz przyłączą się do niego także inni autorzy zgorszeni postępowaniem Kurii Rzymskiej, co ostatecznie doprowadzi do koniecznej reformy [*Speculum aureum*: Prohemium].

Z powodu krytyki praktyk Kurii Rzymskiej dzieło Wysza, podobnie jak *De praxi Romanae Curiae* Mateusza z Krakowa, stało się obiektem zainteresowania ze strony dominikańskiego inkwizytora Jana Falkenberga OP († 1438), który odrzucił tezy krakowskiego biskupa w swoim dziele *De monarchia mundi* z 1405 roku [Jan Falkenberg, 1975; 1986]. Falkenberg uznał poglądy Polaka nie tylko za błędne, lecz także za szkodliwe dla Kościoła. Z tego powodu uważał, że Wysz jest nie tylko heretykiem, ale wręcz herezjarchą, i domagał się pozbawienia go godności biskupiej [Seńko, 1995: 65–67].

Speculum aureum ma formę dialogu między Piotrem a Pawłem. Współczesny edytor dzieła Władysław Seńko początkowo uważał, że dysputa jest odzwierciedleniem realnej wymiany poglądów między Piotrem Wyszem a jego uczniem Pawłem Włodkowicem († 1435) [Jan Falkenberg, 1975: XXVII–XXXVIII]. Teza ta jednak została odrzucona przez Zenona Kałużę [1980], a sam Seńko w przygotowanej przez siebie drugiej edycji krytycznej uznał słuszność argumentów Kałuży i wskazał, że dyskusja Piotra i Pawła ma charakter literackiej fikcji [Seńko, 1995: 64–67]. Wydaje się, że wybór literackiej formy dialogu nie tylko czyni tekst bardziej przystępnym dla czytelnika niż średniowieczna kwestia, ale ułatwia także zręczne wyparcie się krytycznej oceny upadku obyczajów duchownych, Kurii Rzymskiej, kardynałów i papieża. Odpowiedzialność za przedstawione oceny może zostać przerzucona na fikcyjnych bohaterów dialogu.

Metodę apologetyczną Wysza można, jak się zdaje, określić mianem metody negatywnej. W dialogu krakowskiego biskupa dominuje bowiem nie tyle pochwała właściwych postaw, ile raczej krytyka zjawisk

negatywnych. W ten sposób, unaoczniając i uzasadniając przewrotność błędnych postaw, krakowski teolog głosi pochwałę zachowań właściwych.

Główne wątki apologetyczne

Dwa główne dzieła teologiczne Wysza to *Speculum aureum* oraz traktat *De reformatione ecclesiae tam in membris quam in capite petuntur infrascripta per synodum in Pisis*. Thomas Wünsch [2006: 166] słusznie stwierdza, że podczas gdy *Speculum aureum* Wysza jest diagnozą (*Diagnose*) stanu Kościoła w czasie pontyfikatu Bonifacego IX, traktat *De reformatione* jest propozycją terapii (*Therapievorschlag*). Analiza tych dzieł pozwala wyróżnić trzy główne wątki apologetyczne obecne w twórczości Piotra Wysza:

1) krytykę upadku obyczajów duchownych, stanowiącą w istocie apologię cnotliwego życia duchownych,
2) krytykę symonii w przydzielaniu beneficjów w całej rozciągłości tego zjawiska, będącą w rzeczywistości apologią uczciwego i sprawiedliwego rozdziału urzędów kościelnych,
3) krytykę nadużyć w sprawowaniu władzy biskupa Rzymu w odniesieniu do przyznawania beneficjów, która w rzeczywistości jest apologią powszechnego autorytetu Stolicy Apostolskiej przy jednoczesnej próbie wyznaczenia granic jego uprawnionej jurysdykcji.

Pierwszym obiektem krytyki Wysza jest upadek moralny duchownych i zmiana hierarchii ich wartości. Podczas gdy w Kościele starożytnym apostołowie ustanowili diakonów, by ci zajęli się posługą stołów, dzięki czemu sami mogli poświęcić się głoszeniu Słowa (Dz 6, 2–3), w czasach Wysza duchowni, obejmując stanowiska kościelne, poszukują nie obowiązków, lecz beneficjów; nie Chrystusa, a samych siebie; bardziej dóbr doczesnych niż duchowej posługi[2] [*Speculum aureum*: I, 2]. Wysz zauważa, że duchowni mogą pragnąć beneficjów w sposób zarówno sprawiedliwy, jak i niesprawiedliwy oraz mogą je otrzymać w sposób sprawiedliwy bądź nie. Stwierdza jednak, że w czasach mu współczesnych bardzo mało jest (*maxime hoc tempore sunt valde rari*) tych, którzy pragną sprawiedliwie beneficjów i otrzymali je w sprawiedliwy sposób, a w Kurii Rzymskiej takich

2 „Modernis temporibus apostoli per contrarium derelinquerunt verbum Dei et ministrant mensis. […] Nomina quasi ad sola temporalia commoda translata videntur, et non officia, sed beneficia nuncupantur, ex eo quod unusquisque communiter quaerit, quae sua sunt, non quae Iesu Christi, et amplius temporalia obtinenda quam divina ministeria exercenda".

osób prawie nie ma (*quasi nulli*) [*Speculum aureum*: I, 3]. Ponadto rządzący (*regenti*) Kościołem bardziej troszczą się o honory i przywileje Kurii niż o zbawienie całych narodów, takich jak Germania czy Italia[3] [*Speculum aureum*: I, 4]. W rezultacie, jak diagnozuje krakowski biskup, cały Kościół jest chory: od swojej głowy, którą jest Kuria Rzymska, aż po niższe duchowieństwo[4] [*Speculum aureum*: III, 2]. Tym samym, piętnując moralne wynaturzenia i chciwość kleru, Wysz staje się apologetą cnotliwego życia duchownych.

Drugim, a zarazem najważniejszym obiektem krytyki Wysza jest symonia, której dopuszczają się papież i Kuria Rzymska. Według autora *Speculum aureum* w jego czasach sytuacja osiągnęła taki poziom demoralizacji, że nawet kandydaci zdatni moralnie i duchowo do piastowania konkretnych funkcji w Kościele zmuszeni są do uiszczenia opłat w celu otrzymania beneficjów, a uzyskanie przywilejów od Stolicy Apostolskiej, takich jak dyspensy czy odpusty, obarczone jest ustalonym taryfikatorem. Taka praktyka Kurii Rzymskiej rodzi rywalizację między kandydatami ubiegającymi się o to samo beneficjum, którzy gotowi są nie tylko użyć swoich znajomości wśród urzędników Kurii, ale także są w stanie sięgnąć po przemoc i dopuścić się zabójstwa swoich rywali. Źródłem takiej postawy jest chciwość (*avaritia*), a jej ostateczną konsekwencją jest zagrożenie zbawienia [*Speculum aureum*: I, 5]. Wysz stwierdza jednoznacznie: jeśli ktoś uzyskał beneficjum przez symonię i chce dostąpić zbawienia, musi się go zrzec [*Speculum aureum*: I, 9]. Zgoda papieża, kardynałów, Kurii Rzymskiej i kanonistów na symonię stanowi więc źródło kolejnych grzechów w Kościele.

W grzechu symonii uczestniczą nie tylko przyznający i otrzymujący beneficjum, ale także wszyscy świadomie współpracujący z symonistami [*Speculum aureum*: I, 10]. W praktykowaniu symonii bierze bowiem udział nie tylko sam papież, ale także urzędnicy Kurii Rzymskiej [*Speculum aureum*: III, 1]. Wysz dochodzi nawet do wniosku, że z tego powodu cała Kuria Rzymska znajduje się na drodze do potępienia: *Tota Romana curia est in via damnationis* [*Speculum aureum*: III, 1]. Krakowski biskup zauważa z ironią, że świeccy kupcy mogliby się uczyć zręczności ekonomicznej od Kurii Rzymskiej sprzedającej beneficja[5] [*Speculum aureum*: II, 4].

3 „Mirabile regentium Christi ecclesiam iudicium ad eligendum fortius honorem curiae quam salutem totius Germaniae et Italiae etc.".

4 „Doctrina Salvatoris non curatur et in curia Romanae ecclesiae, quae est omnium ecclesiarum caput, a planta pedis usque ad verticem capitis non est in ea sanitas".

5 „Nullus modus esset melior laicis mercatoribus lucrandi temporalia bona quam iste, quem curia Romana adinvenit".

Największą odpowiedzialność za zły stan Kościoła przypisuje Wysz kardynałom. Ich milczące przyzwolenie na praktykę symonii nie tylko przyczyniło się do upadku Kościoła, do zbrodniczej prostytucji i do jego heretyckiego podziału, ale jest także źródłem wszelkiego zła w Kościele[6] [*Speculum aureum*: III, 2]. Przez swoją bierną postawę wobec symonii kardynałowie jawią się Wyszowi niczym psy, które, zamiast szczekać, śpią (por. Iz 56, 10–11) [*Speculum aureum*: III, 2].

Według Wysza zła intencja może prowadzić do nieważności przyznania beneficjum. Przyznawanie beneficjów winno odbywać się przede wszystkim ze względu na Chrystusa, gdyż udzielanie ich z pobudek doczesnych jest samo w sobie nieważne (*non confert titulum*). Dla Wysza bowiem przyznawanie beneficjum przynależy do prawa duchowego (*ius spirituale*), ponieważ istota beneficjum jest duchowa, a nie materialna: *propter officium datur beneficium* [*Speculum aureum*: II, 5]. Z tego powodu intencja odgrywa tak ważną rolę, że może spowodować nieważność aktu przydzielenia beneficjum [*Speculum aureum*: I, 7]. Wysz porównuje przydzielanie beneficjum do udzielania sakramentów: w obu wypadkach niezbędne są odpowiednie intencja, materia i forma [*Speculum aureum*: I, 8]. Podobną nieważność przyznania beneficjum powoduje także symonia, co jest powszechnym zdaniem kanonistów [*Speculum aureum*: I, 7].

Choć wielu współczesnych Wyszowi kanonistów uważało, że zakaz praktykowania symonii jest tylko przejawem prawa pozytywnego (*ius positivum*), Wysz podkreślał, że symonia jest zła sama w sobie z prawa Bożego (*ius divina*) lub prawa naturalnego (*ius naturalis*) [*Speculum aureum*: I, 10; II, 5]. Z tego powodu doszedł do wniosku, że nawet papież nie może usprawiedliwiać i praktykować symonii [*Speculum aureum*: II, 1–3], ponieważ jest to zło samo w sobie, a nie praktyka potępiona przez Kościół. Twierdzenie, że papież może przyjmować pieniądze za udzielenie beneficjum, Wysz uważał wręcz za herezję [*Speculum aureum*: III, 1]. Teolog posunął się nawet do stwierdzenia, że symonia nie jest mniejszym

6 „Cardinales sunt nuncupati et ad construendam conservandamque sacro Christi sanguine fundatam ecclesiam superna providentia instituti, magnum quippe et arduissimum est ipsorum officium; profecto non destruere deberent exemplis avaritiae, non obdormire tantam ruinam in ipsa ecclesia Dei et prostitutionem sceleratissimam nec non divisionem haereticam Christi sponsae. Nam certo certior sum, quod praeter hoc, cum Simone mago colligunt, non solum praedictorum omnium in curia Romana peccatorum sunt participes, verum omnia mala, quae fiunt ubique in Dei ecclesia, […] contradicere cum effectu negligunt aut consentiunt in errores impiorum, negligentiam, desidiam detestabilem vel consensum noscuntur sine dubio redundare".

grzechem niż kupowanie czy sprzedawanie Ciała Chrystusa[7] [*Speculum aureum*: II, 5].

Choć w praktyce udzielania beneficjów i starania się o nie występują liczne nadużycia, nie zmienia to faktu, że można godziwie ubiegać się o beneficja, przestrzegając czterech reguł wyznaczonych przez Wysza. Godziwe staranie się o beneficjum zachodzi wtedy, gdy: 1) motywacją jest chwała Boża i zbawienie człowieka, 2) środki mające na celu osiągnięcie beneficjum są właściwe i kanoniczne (*per media debita et canonica*), 3) celem uzyskania beneficjum jest dobro rzeczy i osób związanych z beneficjum, 4) uzyskanie beneficjum odbyło się zgodnie z prawem kanonicznym. Staranie się o beneficjum z doczesnych pobudek Wysz uznaje za grzech ciężki, ponieważ jest to wybór dobra, które nie jest prawdziwą miłością (*caritas*) [*Speculum aureum*: I, 6, 8]. Wysz krytykuje przydzielanie beneficjów tym, którzy nie są w stanie wykonywać związanych z nimi obowiązków. Biskup krakowski stanowczo sprzeciwia się przyznawaniu beneficjów dzieciom, ponieważ nie są one zdolne do realizacji obowiązku modlitwy brewiarzowej związanej z beneficjum [*Speculum aureum*: I, 1; *Quaestiones factae…*: q. 2]. Ganiąc łamiących prawo kościelne, Wysz jednocześnie wychwala to prawo i podkreśla, że zostało ono opracowane przez wieki z wielką dojrzałością i troską soborów oraz świętych ojców wśród licznych czuwań [*Speculum aureum*: I, 5]. W ten sposób, krytykując nadużycia w przydzielaniu beneficjów, Wysz dokonuje apologii prawa kanonicznego, uczciwego przyznawania beneficjów i godziwego sprawowania związanego z nimi oficjum.

Trzecim i ostatnim obiektem krytyki biskupa krakowskiego są nadużycia w sprawowaniu władzy przez papieża, które jednocześnie stanowią punkt wyjścia do apologii władzy następcy świętego Piotra. Mimo krytyki nadużyć związanych z beneficjami Wysz podkreśla zasadność i konieczność szerokiej władzy papieskiej. Krakowski kanonista zdecydowanie broni prymatu papieskiego, wskazując wyższość rzymskiej stolicy biskupiej nad innymi czterema starożytnymi stolicami patriarchalnymi. Choć Chrystus żył i został ukrzyżowany w Jerozolimie, to Rzym stał się najważniejszą stolicą biskupią, gdyż Kościół jest tam, gdzie są chrześcijanie, a Jerozolima w czasach Wysza była pod panowaniem muzułmańskim. Rzym został uświęcony krwią św. Piotra, św. Pawła i wielu męczenników, a ponadto był stolicą starożytnego świata. Stosowne jest więc, że stamtąd wytrysnął podwójny strumień władzy (*duplex rivulus regiminis*): zarówno

7 „Dare vel recipere pecuniam pro beneficio ecclesiastico quantumcumque simplici non est minus simonia quam vendere vel emere Corpus Christi".

świeckiej, jak i duchownej. Rzymskiej stolicy biskupiej podporządkowane są inne stolice metropolitalne i biskupie: hierarchia kościelna jest bowiem odbiciem hierarchii niebiańskiej [*Speculum aureum*: I, 2].

Krakowski myśliciel podkreśla, że źródłem władzy papieskiej przyczynowo i zasadniczo (*causative et principaliter*) jest Chrystus, natomiast ludzki wybór papieża jest jedynie przyczyną dyspozycyjną (*dispositive*) [*Speculum aureum*: II, 4]. Władza papieska jest „Bożym darem danym darmo przez się w sposób nadprzyrodzony, który nie udziela łaski ludzkiej naturze, a przede wszystkim jest przeznaczony do udoskonalenia ludzkiej duszy lub dusz”[8] [*Speculum aureum*: II, 4]. Z tego powodu kupno czy sprzedaż władzy papieskiej stoi w sprzeczności z jej istotową cechą, jaką jest darmowość. Zarówno próba nabycia czy sprzedaży tej władzy, jak i jej sprawowanie w zamian za pieniądze są sprzeczne z jej wewnętrzną logiką i istotą [*Speculum aureum*: II, 4]. Co więcej, dla Wysza papież jest jedynie sługą i wykonawcą tej władzy, a zatem tylko jej instrumentem[9] [*Speculum aureum*: II, 4].

Krakowski teolog ostro krytykuje praktykę wprowadzoną przez papieży, polegającą na ograniczeniu uprawnień kapituł i zakonów do samodzielnego obsadzania niektórych beneficjów, które stały się wyłączną prerogatywą Stolicy Apostolskiej. Wysz uważa tę decyzję za arbitralną, bezpodstawną i sprzeczną z prawem kanonicznym. Kanonista twierdzi, że nie tylko papież „wiąże” rozmaite sprawy kluczami Kościoła, ale że sam papież jest „związany” kluczami Kościoła, które wyznaczają granice władzy papieża nie tylko w kwestiach duchowych, ale także w materialnych[10] [*Speculum aureum*: III, 3; por. *Speculum aureum*: I, 4].

Domaganie się pieniędzy za wykonywanie władzy papieskiej, jak również kupowanie i sprzedawanie beneficjów, które mają dla Wysza przede wszystkim wymiar duchowy, jest wewnętrznie sprzeczne [*Speculum aureum*: II, 4]. Choć papież może udzielać dyspens ze względu na zaistniałą konieczność albo dla pożytku publicznego (*necessitas aut publica utilitas*), Wysz podkreśla, że dyspensy udzielane w związku z przyznawaniem beneficjów nie mają podstawy prawnej, gdyż w takich przypadkach nie zachodzi ani konieczność, ani pożytek publiczny. W konsekwencji dyspensy te nie mają mocy prawnej (*ex tali dispensatione nullus sequitur effectus*)

8 „Potestas apostolica est donum Dei gratuitum per se, non gratificans humanae naturae, supernaturaliter infusum, per se et principaliter ad perfectionem humanae animae vel animarum destinatum” (tłum. własne).

9 „Is, cui datur, est nudus minister dictae potestatis, dispensator sive executor vel etiam instrumentum”.

10 „Romanus pontifex pro libito contrarium facere non potest”.

[*Speculum aureum*: III, 3]. Na podstawie kwestii związanych z dyspensowaniem przy przyznawaniu beneficjów Wysz dochodzi do wniosku, że władza papieska ograniczona jest przez Pismo Święte i rozum. Gdy bowiem papież czyni coś sprzecznego z Objawieniem lub rozumem, jego akt nie ma żadnej mocy prawnej[11] [*Speculum aureum*: III, 3; por. *Speculum aureum*: III, 4]. Co więcej, Wysz stwierdza, że papież, który świadomie łamie prawo kanoniczne, bluźni przeciw Duchowi Świętemu, z którego natchnienia powstały kanony [*Speculum aureum*: I, 4], a papież heretyk może zostać złożony z urzędu [*De reformatione ecclesiae…*: 4; por. Wünsch, 2006: 164].

Co szczególnie istotne, choć według Wysza sam papież nie ma uprawnienia do udzielania dowolnych dyspens, może to uczynić wspólnie z soborem powszechnym[12] [*Speculum aureum*: III, 3]. Teza ta wpisuje się w koncyliarystyczną wizję Kościoła, której Wysz daje wyraz również w innych miejscach swojego dzieła. Podobnie jak Mateusz z Krakowa, Wysz wskazuje, że zbyt rzadkie zwoływanie soborów jest źródłem złego stanu Kościoła. Sobory powszechne winny być zwoływane co piętnaście lat, a papież, który nie troszczyłby się o ich zwoływanie, zasługuje na straszną karę[13] [*De reformatione ecclesiae*: 1; Wünsch, 2006: 164]. Ponadto w duchu koncyliaryzmu Wysz postuluje, aby wybór papieża dokonywał się w konsultacji z soborem powszechnym, a brak tej konsultacji powoduje nieważność wyboru [*De reformatione ecclesiae*: 3; Wünsch, 2006: 164]. Wysz kończy swój traktat modlitwą: niech jednorodzony Syn Boży zreformuje swój Kościół! (*Reformet unigenitus Dei Filius suam ecclesiam*) [*Speculum aureum*: III, 4].

Jak słusznie zauważa Zenon Kałuża [1980: 231], negatywna ocena postawy Bonifacego IX przez Piotra Wysza dała przyzwolenie na krytykę papieża innym krakowskim mistrzom nowo powstałego wydziału teologicznego, którzy później tworzyli bastion europejskiego koncyliaryzmu. Z tego powodu Kałuża uważa, że Wysza można nazwać ojcem polskiego

---

11 „Quando ergo papa facit, quod est obvium scripturae vel rationi, actus illius potentiae divinae, virtute cuius hoc deberet facere conquiescit, et per consequens sua pronuntiatio vel scriptura, quae deberent esse signum illius actus spiritualis, nullam in re habet correspondentiam ex parte signati, sed solum apparet significare et nihil significat in effectu".

12 „Papa ex quacumque causa dispensare non potest solus sine generali ecclesiae concilio, ubi ex dispensatione sua discoloraretur status universalis ecclesiae".

13 „Propter raritatem conciliorum generalium in ecclesia Dei quamplurima mala evenerunt, ad occurrendum tam praeteritis quam futuris malis statuatur, quod semper revoluto spatio XV annorum concilium generale celebretur, et pena formidabilis Romano pontifici non curantis hoc protunc exequi imponatur".

koncyliaryzmu. Podobne oceny kwestii eklezjologicznych znaleźć można w *De praxi Romanae Curiae* Mateusza z Krakowa, analizowanym w rozdziale jemu poświęconym.

Bibliografia

Źródła

Clavis scriptorum et operum Medii Aevi Poloniae (2019). J. Kaliszuk, A. Pieniądz, P. Węcowski, K. Skwierczyński (oprac.). Kraków: Wydawnictwo Homini, Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów (nr 630, s. 732–734).

Jan Falkenberg. (1975). *De monarchia mundi*, W. Seńko (ed.). Wrocław–Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Jan Falkenberg. (1986). *De monarchia mundi. Krakowska redakcja J. Falkenberga*, W. Seńko (ed.). Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.

Seńko, W. (1995). *Piotr Wysz z Radolina (ok. 1354–1414) i jego dzieło „Speculum aureum"*. Warszawa: Instytut Tomistyczny Ojców Dominikanów. Publikacja oprócz *Speculum aureum* zawiera także dzieło *De reformatione ecclesiae tam in membris quam in capite petuntur infrascripta per synodum in Pisis* (edycja na podstawie ms Kraków, BJ 193) oraz wydane wraz z mistrzem Stefanem, najprawdopodobniej Mladotą, *Quaestiones factae per magistrum Stephanum et Petrum episcopum Cracoviensem*.

Statuta dyocesis Cracoviensis (1889). B. Ulanowski (ed.). *Archiwum Komisyi Historycznej*, 5: 21–27.

Wünsch, T. (2006). Das Reformprogramm des Krakauer Bischofs Petrus Wysz 1392–1412. Mit Neuedition der 22-Punkte-Liste „De reformatione ecclesie". W: *Kirchliche Reformimpulse des 14./15. Jahrhunderts in Ostmitteleuropa* (s. 174–178), W. Eberhard, F. Machilek (Hrsg.). Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag – *De reformatione ecclesiae tam in membris quam in capite petuntur infrascripta per synodum in Pisis* (edycja na podstawie ms Kraków, BJ 193 i ms Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica, Ottob. lat. 350).

Opracowania

Fałkowski, W. (2017). Pokora i wyrachowanie. Król Władysław Jagiełło przeprasza biskupa Piotra Wysza. W: *Pierwsze stulecie Jagiellonów* (s. 127–138), W. Fałkowski. Kraków–Warszawa: Wydawnictwo Avalon, Muzeum Historii Polski.

Gębarowicz, M. (1965). Monogram – dewiza królowej Jadwigi i Piotr Wysz. W: *Psałterz floriański i jego geneza* (s. 15–84), M. Gębarowicz. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Graff, T. (2024). Wkład biskupów krakowskich w odnowienie Uniwersytetu Krakowskiego. Pierwsze próby. W: *Człowiek w niewoli uczuć. Przyjaźń, miłość, nie-*

nawiść w Czechach i w Polsce w średniowieczu i wczesnej epoce nowożytnej (s. 305–328), W. Iwańczak, A. Januszek-Sieradzka (red.). Warszawa–Bellerive-sur-Allier: Wydawnictwo DiG, Edition La Rama.

Heimpel, H. (1974). *Studien zur Kirchen- und Reichsreform des 15. Jahrhunderts, Bd. 2: Zu zwei Kirchenreform-Traktaten des beginnenden 15. Jahrhunderts. Die Reformschrift De praxi curiae Romanae (Squalores Romanae curiae, 1403) des Matthäus von Krakau und ihr Bearbeiter; das Speculum aureum de titulis beneficorum (1404/05) und sein Verfasser*. Heidelberg: Carl Winter.

Kaleta, P. (2018). W obronie czci biskupa Piotra Wysza? Zamach Mroczka z Łopuchowa na biskupa Wojciecha Jastrzębca. *Historia Slavorum Occidentis*, nr 3(18): 27–45. https://doi.org/10.15804/hso180302

Kałuża, Z. (1977). Eklezjologia Mateusza z Krakowa (Uwagi o „De praxi Romanae Curiae"). *Studia Mediewistyczne*, 18(1): 51–174.

Kałuża, Z. (1980). Autor „Speculum aureum". *Roczniki Filozoficzne*, 28(1): 203–232.

Kałuża, Z. (1994). Czy Wysz był „filozofem o znaczeniu europejskim"? Uwagi o hipotezie nieznanych pism filozoficznych Piotra Wysza rzekomo odkrytych przez prof. Mieczysława Markowskiego. *Kwartalnik Filozoficzny*, 22(3): 133–163.

Kałuża, Z. (1997). Chronologie des premières discussions ecclésiologiques à Cracovie (1404–1407). *Rivista di storia della filosofia*, 52(1): 111–127.

Kijak, S. (1933). *Piotr Wysz, biskup krakowski*. Kraków: skład główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa.

Knapek, E. (2013). Piotr Wysz wobec kryzysu Kościoła. W: *Ecclesia semper reformanda. Kryzysy i reformy średniowiecznego Kościoła* (s. 301–310), T. Gałuszka, T. Graff, G. Ryś (red.). Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego „Societas Vistulana".

Kuksewicz, Z. (1994). Theodoricus of Magdeburg and the Erfurt Averroistic "Conclusiones". *Studia Mediewistyczne*, 31: 111–119.

Kuksewicz, Z. (2000). Once More on Erfurt „Conclusiones" and Peter Wysz. A Response to Markowski's Polemics. *Acta Mediaevalia*, 13: 219–237.

Markowski, M. (1992a). Piotr Wysz jako nie znany autor dzieł filozoficznych. *Analecta Cracoviensia*, 24: 53–67. https://doi.org/10.15633/acr.3088

Markowski, M. (1992b). *Die philosophischen Anschauungen und Schriften des Peter Wysz von Polen*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.

Markowski, M. (1992c). Nieznane dzieła filozoficzne Piotra Wysza († 1414). *Logos i Ethos*, 1: 183–186.

Markowski, M. (1993). Piotr z Radolina zwany Wyszem. Wielkopolski filozof o znaczeniu europejskim. *Kwartalnik Filozoficzny*, 21(1): 113–139.

Markowski, M. (1994). Peter Wyschs Traktate über die Reform der Kirche des beginnenden 15. Jahrhunderts. *Studia Mediewistyczne*, 31: 71–89.

Markowski, M. (1995a). Der Rektor Theoderich von Erfurt und der Autor der Synthese des Erfurter Averroismus Peter von Polen. *Acta Mediaevalia*, 8: 139–169.

Markowski, M. (1995b). W sprawie Piotra Wysza – w odpowiedzi doktorowi Zenonowi Kałuży. *Kwartalnik Filozoficzny*, 23(2): 181–239.

Markowski, M. (2004). Bedeutung der philosophischen Sammlung Peters von Großpolen für den Erfurter averroistisch geprägten Aristotelismus. Eine Antwort auf die zweite Streitschrift Z. Kuksewiczs. *Acta Mediaevalia*, 17: 295–312.

Ożóg, K. (1997). Spór o biskupstwo krakowskie w roku 1392 na tle stosunków Polski z papiestwem u schyłku XIV w. *Kwartalnik Historyczny*, 104(1): 3–20.

Seńko, W. (2001). Falkenbergs Zeugnis in der Frage der Verfasserschaft des „Speculum aureum de titulis beneficiorum". *Mediaevalia Philosophica Polonorum*, 34: 193–198.
Trawkowski, S. (1981). Piotr z Radolina. W: *Polski Słownik Biograficzny* (t. 26, s. 422–428), E. Rostworowski i in. (red.). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
Ulanowski, B. (1889). Kilka uwag o statutach synodów dyjecezjalnych krakowskich z XIV-go i XV stulecia. *Archiwum Komisyi Historycznej*, 5: 1–20.
Włoch, A. M. (2008). Kancelaria i dokumenty biskupa krakowskiego Piotra Wysza (1392–1412). *Studia Źródłoznawcze*, 46: 29–82.

Summary

Peter Wysz of Radolin (ca. 1354–1414) studied in Prague and Padua. After completing his studies, he served at the Polish royal court and in papal diplomacy, later becoming chancellor to Queen Hedwig and, from 1392, bishop of Kraków. He convened synods, supported the renewal of the University, and helped establish the theological faculty in 1397. In 1409 he took part in the Council of Pisa during the Great Schism. His *Speculum aureum*, alongside the treatise by Matthew of Kraków, became an important reformist voice.

In the *Speculum aureum*, Wysz declares that, in order to "uproot" the causes of moral decline in the Roman Curia, he will employ three tools: Scripture, natural reason, and canon law. He freely uses the *Decretum Gratiani*, the *Decretals* of Gregory IX, and the commentaries of leading canonists, and he is well acquainted with the positions of the Fathers. For him, the criteria of a sound argument are the *consensus doctorum*, *recta ratio*, and conformity with the law. The *Speculum* takes the form of a dialogue between Peter and Paul, a literary mode that was re-emerging in late medieval theological writing. Wysz's theses were attacked by the inquisitor John Falkenberg. His method is essentially "negative": by censuring vices, he indirectly commends virtue and order. Wysz condemns the moral decline of the clergy and the inversion of values, whereby the pursuit of honours and material gain displaces service to the Word and the salvation of the faithful. His strongest attack is directed at simony, which he considers an evil condemned by both divine and natural law. He regards simoniacal grants as invalid and extends culpability to all who knowingly participate in the practice. To restore order, he outlines rules for the proper pursuit of benefices: right intention, lawful means, a goal directed towards the good of the community, and formal validity of the act. At the same time, while denouncing abuses of power, he defends the primacy of the bishop of Rome: papal authority is a divine and spiritual gift and therefore cannot be treated as a commodity. The pope remains bound by Scripture,

reason, and the "keys" of the Church; acts that contradict Revelation or reason are void. These premises give rise to a distinctly conciliarist outlook: he calls for regular councils, conciliar participation in dispensations, and the possibility of deposing a heretical pope. Zenon Kałuża described him as the "father of Polish conciliarism".

Abstrakt

Rozdział analizuje działalność i myśl Piotra Wysza z Radolina na tle kryzysu Kościoła spowodowanego wielką schizmą zachodnią. Szczególną uwagę poświęcono jego poglądom na naturę i granice władzy kościelnej, konieczność reformy oraz relację między papieżem, całym Kościołem i soborem powszechnym. Wysz podkreślał, że wykonywanie urzędu kościelnego podlega normom Objawienia i rozumu, a władza nie może być traktowana jako wartość niezależna od dobra wspólnoty. Na tej podstawie formułował postulaty regularnego zwoływania soborów i dopuszczał możliwość przeciwdziałania papieżowi działającemu wbrew wierze. Rozdział ukazuje go jako jednego z najważniejszych prekursorów polskiego koncyliaryzmu i refleksji nad odpowiedzialnym sprawowaniem władzy w Kościele.

Słowa kluczowe: Piotr Wysz z Radolina; teologia średniowieczna; eklezjologia; koncyliaryzm; reforma Kościoła; wielka schizma zachodnia; Uniwersytet Krakowski

Abstract

The chapter examines the work and thought of Peter Wysz of Radolin against the background of the ecclesial crisis caused by the Great Western Schism. Particular attention is given to his understanding of the nature and limits of ecclesiastical authority, the need for reform, and the relationship between the pope, the universal Church, and a general council. Wysz emphasised that ecclesiastical office remains subject to Revelation and reason and cannot be exercised independently of the good of the Christian community. On this basis, he advocated regular councils and allowed for resistance to a pope acting contrary to the faith. The chapter presents him as one of the most important precursors of Polish conciliarism and of theological reflection on responsible authority in the Church.

Keywords: Peter Wysz of Radolin; medieval theology; ecclesiology; conciliarism; Church reform; Great Western Schism; University of Kraków